

РОЗДІЛ 8 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.3.40>

ХРИСТІЯНСЬКІ ІМПЕРАТИВИ В НЕОБРЯДОВОМУ УСНОПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ: ЛЮДИНОТВОРЧА ФУНКЦІЯ

THE CHRISTIAN IMPERATIVES IN NON-RITUAL ORAL POETICS: HUMAN CREATING FUNCTION

Копаниця Л.М.,

orcid.org/0000-0002-8392-8909

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри фольклористики

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Павлова А.К.,

orcid.org/0000-0001-6214-8738

кандидат філологічних наук, доцент,

докторантка кафедри фольклористики

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено осмисленню ролі християнських імперативів у художньому моделюванні уснопоетичного твору, реалізації його магістральних функцій. Серед кола християнських моральних імперативів – уславлення, подяки, віри, надії, любові, істини тощо, представлених у фольклорних текстах, – у пропонованій праці зосереджено увагу на принципах уславлення та подяки Богові.

Автором акцентовано, що художня макросфера усної необрядової поезії виокремлює комплекс сенсотворчих інтенційних значень розуміння християнського віровчення, що розкривається в молитвах, возвеличеннях, подяках, потребі в пораді й досягненні божественної мудрості у ставленні як до самого себе, так і до інших людей.

У фольклорній свідомості відображено проєкцію духовного розвитку та всебічного вдосконалення людської природи через осмислення свого власного мікросмосу та множинності зовнішнього суперечливого світу. Внутрішнє відчуття божественної сили в ліро-епічному фольклорі осягається через прагнення дотику до вищого Абсолюту завдяки інтелектуальному та духовному потенціалу.

Поетична система традиційного твору вибудована таким чином, що оприявнюються не лише онтологічні характеристики представлених категорій буття, але й розкривається сутність ретрансльованих імперативів. На рівні консекутивності подяка за Божу допомогу в описаній помежовій ситуації передає загальну концепцію вдячності: за створення всього видимого й невидимого, за створення людей, за Божий промисел налаштування людського існування на благодатне, за віру й дар спасіння. Імператив подяки в ліро-епосі постає особливим духовним діянням, яке реалізується героями фольклорного твору, а також репрезентується як важливий християнський принцип.

Таким чином, прославлення і подяка за суттю є справами Божими, які Господь творить у людині, в яких і сама вона бере участь – почуттями серцевими, інтуїцією, розумом і волею.

Ключові слова: усна необрядова поезія, фольклорна свідомість, дума, балада, співанка-хроніка, християнський імператив, уславлення Бога, подяка, молитва.

The article is devoted to the understanding of the role of Christian imperatives in the artistic modeling of an oral poetic work, the implementation of its main functions. Among the range of Christian moral imperatives - glorification, thanksgiving, faith, hope, love, truth, etc., presented in folklore texts – the proposed work focuses on the principles of glorifying and thanking God.

The author emphasized that the artistic macrosphere of oral non-ritual poetry singles out a complex of meaning-making intentional meanings of the understanding of the Christian faith, which is revealed in prayers, glorifications, thanksgiving, the need for advice and the achievement of divine wisdom in relation to oneself and to other people.

The folklore consciousness reflects the projection of spiritual development and comprehensive improvement of human nature through the understanding of one's own microcosm and the multiplicity of the external conflicting world. The inner feeling of divine power in lyric-epic folklore is realized through the desire to touch the highest Absolute thanks to intellectual and spiritual potential.

The poetic system of the traditional work is constructed in such a way that not only the ontological characteristics of the presented categories of existence are revealed, but also the essence of the relayed imperatives is revealed. At the level of consistency, gratitude for God's help in the described border situation conveys the general concept of gratitude: for the creation of everything visible and invisible, for the creation of people, for God's providence of setting human existence on a gracious one, for faith and the gift of salvation. The imperative of gratitude in the lyric epic appears as a special spiritual act, which is realized by the heroes of the folklore work, and is also represented as an important Christian principle.

Thus, glorification and thanksgiving are essentially works of God, which the Lord creates in man, in which he himself participates - with heart feelings, intuition, mind and will.

Key words: oral non-ritual poetry, folklore consciousness, thought, ballad, chant-chronicle, Christian imperative, glorification of God, thanksgiving, prayer.

Постановка проблеми. Усна традиційна необрядова ліро-епічна поезія постає складною метасистемою, в якій вирізняються етичний та естетичний рівні в їхній багатогранній діалектиці визначальних сенсів. На основі необрядових уснопоетичних творів можна досліджувати антропологічну модель, у якій людина – це не лише суб'єкт історичного розвитку, а водночас і суб'єкт втілення божественних та моральних сил. Поряд із тим, розкриття виявлених у фольклорному тексті рефлексій уможливило окреслення не лише естетичного, морального, риторичного ідеалів, а також і християнського з усім комплексом сформованих у ході культурного поступу імперативів, оціночних уявлень, світоглядних позицій, вплив різного роду життєвих ситуацій на трансмісію основоположних підходів до осмислення магістральної тріади людина – Бог – буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню християнських імперативів присвячено наукові студії вчених різних галузей: фольклористів, теологів, філософів, лінгвістів, лінгвокультурологів, соціологів, літературознавців тощо. Актуальними для нашого дослідження є праці П. Мацьківа, М. Гордієнка, В. Бодак, Л. Мушкетик, С. Сливки, Г. Сокіл О. Щербакової та інших науковців.

У публікаціях відомого українського мовознавця П. Мацьківа проаналізовано концептосферу БОГ як одну з найскладніших систем із поєднанням комунікативного, архетипно-міфологічного та релігійного рівнів, що реалізуються екстра-, інтралінгвістичними та іншими чинниками. У роботах зосереджено увагу на синтетичному осмисленні цієї універсальної культурної доміанти, передусім, аналізі концепту БОГ через виокремлення різнопланових фреймів із використанням діахронічного методу. У студії «Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів» лінгвістом використано інтегративний підхід, оскільки авторська інтенція пов'язана з вивченням предметно-понятійних, семіотичних, аксіологічних, образних конструктів концептосфери, завдяки яким

відображено своєрідне світобачення народу, доміанти суспільної свідомості [5, с. 197–198].

Цікавою для нашого дослідження є публікація фольклористки Л. Мушкетик «Феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності». Учена проаналізувала трансфер магістральних християнських постулатів на прикладі творів усної традиційної культури. Зокрема, у роботі проаналізовано езистенційно-естетичні параметри заповідей «Не збирати собі скарбів на землі», новозавітну заповідь любові, яка постає поряд і понад вірою й надією. Сутність християнської любові (агапе) та її своєрідні реінтерпретації осмислено на прикладах галицьких народних казок. Зокрема, фольклористку заінтригувала проблема моральне – аморальне в міжособистісних взаємовідносинах у аспекті «невідповідності моральної мети моральним намірам» [6, с. 550–551].

Дослідниця календарно-обрядового фольклору українства Г. Сокіл у публікації «Рецепції християнських цінностей у народнопісенній культурі українців» проаналізувала семіотику Різдва на прикладі поетичної системи обрядових величальних пісень, у яких утверджується низка християнських імперативів, зокрема імператив уславлення Бога. Авторкою наведено ілюстративний матеріал із поетичними образами «золотих яселок», «золотої коліски», символічної астральної тріади – сонця, місяця, зорі – на основі текстів народних колядок. Г. Сокіл досліджує також поетичний універсум обрядових пісень весняного циклу, зокрема, гаївок, які «привичаїлися до нового християнського календаря»: «Таке поєднання гаївкової традиції з центральним святом літургійного року містить у собі повну гармонійність – пробудження, буяння природи і Воскресіння («оживлення») Господа» [7, с. 142–145].

Постановка завдання. Антропологічна модель необрядової усної поезії постає складною, поліфункціональною структурою із представленими в ній екзистенційним, аксіологічним, концептуальним та імперативним рівнями, які оприявнюються через діалектику сенсів.

Серед важливих складових цієї ієрархічної системи – християнські імперативи, через репрезентацію яких реалізуються магістральні функції фольклорного тексту – гносеологічна, ціннісно-орієнтаційна, естетична, сугестивна, виховна, людинотворча.

Мета статті – аналіз християнських імперативів як важливих складових антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору. Зазначена мета передбачає реалізацію завдань: визначення ролі християнських імперативів у реалізації функцій уснопоетичного твору, з'ясування способів художнього втілення та прагматики імперативів уславлення та подяки Богові.

Виклад основного матеріалу. В українській художній культурі українства, як у обрядовій, так і необрядовій оприявнюється нерозривний зв'язок із божественним, вічним, прагнення оспівувати, возвеличувати, любити «Господа Бога свого всім серцем, усією душею і всією своєю думкою», адже це є першою й найважливішою заповіддю для християнина (Євангеліє від Матвія 22:37-38) [1, с. 1219].

У творах необрядового ліро-епічного фольклору розкривається сутність християнської поведінки, яка полягає в устремліннях духовного самоудосконалення з метою уподібнення Богові з його святістю та неосяжним милосердям. Насамперед, художня макросфера уснопоетичної необрядової поезії виокремлює комплекс сенсотворчих інтенційних значень розуміння християнського віровчення, що розкривається в молитвах, возвеличеннях, подяках, потребі в пораді й досягненні божественної мудрості у ставленні як до самого себе, так і до інших людей: «Тож, коли ви їсте, чи коли ви п'єте, або коли інше що робите, – усе на Божу славу робіть!» (До Коринтян 10:31) [1, с. 1414].

Уславлення, подяка, порада, благання допомоги створюють своєрідну проєкцію на справжнє життя, в центрі якого – Бог. У фольклорній свідомості відображено концепцію духовного розвитку та всебічного вдосконалення людської природи через осмислення свого власного мікрокосмосу та множинності зовнішнього суперечливого світу. Внутрішнє відчуття божественної сили в ліро-епічному фольклорі досягається через прагнення дотику до вищого Абсолюту завдяки інтелектуальному та духовному потенціалу.

Осмислення Бога та Його беззаперечної сили відбувається передусім через досягнення любові як сокровенного, бажаного почуття, сенс якого корелюється з сенсом самого буття. Важливим компонентом поетичної системи необрядового

ліро-епічного твору є модель духовного універсуму, вибудована на основі християнських імперативів, причому репрезентація такої моделі відбувається через філософську рефлексію діалектики іманентного та трансцендентного. Таким чином, фольклорна свідомість відкриває шлях до простеження еволюції від природно-матеріальної сутності людини до сутності духовної.

Дослідження багаторівневої антропологічної моделі усної необрядової ліро-епічної поезії передбачає розкриття сутності християнських імперативів, осягнення релігійності в системі морально-духовних чинників, особливостей життєвого кола людини, переживання позитивних та негативних моментів існування, наслідків власного вибору, можливості впливати на життя та формування ціннісних орієнтирів інших особистостей та всього соціуму.

Аналіз текстів ліро-епічного фольклору виявляє, що екзистенційна свідомість наратора оприявнюється через перехід від розуміння Бога як абстрактної, досконалої сутності до визнання Його господарем власного життя, а служіння Господу вбачається в пошуках власного покликання, моделюванні буття на принципах істини, добра, справедливості та любові. Серед аксіологічних понять, закладених у традиційних уснопоетичних творах, вирізняється низка психологічних феноменів: «Божий страх», «гріх», «Святий Дух», «прощення», «покаяння» тощо.

Магістральною ідеологемою християнства є ідея заповіді Бога з людством, який є сполучною ланкою між Старим та Новим заповідями, суть якого полягає в неухильному дотриманні доміантних принципів укладеного союзу. На відміну від Старого, реалізація ідей Нового завіту здійснюється в аспекті життя, вчення, страждань, хресної смерті та дивовижного Воскресіння Ісуса Христа, оскільки «так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне» (Євангеліє від Івана 3:16) [1, с. 1311].

Дослідження рівнів антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору, зокрема екзистенційного та імперативного, пов'язано з виокремленням найважливіших постулатів, модусом осмислення засад християнського світогляду, адже сутність Ісуса Христа розкривається через втілення Божого Слова, тобто логосу, який є першопочатком усього сущого: і матеріального, й духовного. За К.С. Льюїсом, важливою у християнстві є віра в те, що «Христос зробить людину більш схожою на себе і, у певному сенсі, відкине її недоліки. Говорячи християн-

ською мовою, він поділиться з нами своїм «синівством», зробить нас, як і Себе, «Синами Божими» [9, с. 72]. У фольклорній свідомості акумулюється ідея єдності людини з неосяжним, створеним Богом континуумом, що уможливило діалог із Творцем, який постійно перебуває в центрі уваги. Передусім, у необрядовій ліро-епіці досягається ставлення до Божих заповідей, йдеться про уславлення Бога в різних життєвих ситуаціях, зокрема, помежових:

Приїхав я до Гамбурга, аж там спам'ятався.

Оглянувся, спам'ятався аж на тотій шифі:

«Слава Богу найвисшому, що я звідтам втікший» [8, с. 153].

Імператив Божої слави, Його величі та всемогутності вирізняється з-посеред інших констант, які представлені в художній макросфері фольклорного твору. Християнське світобачення безпосередньо вплинуло на формування мовної картини світу, вербальними ідентифікаторами світогляду постають концепти Бог, віра, любов, спасіння, церква, молитва тощо. Імперативом уславлення Бога завершується низка народних дум, зокрема, дума «Плач невольників»:

Ой, уклоняюся наперед Господу Богу,

І отаману-батькові кошовому,

І всьому товариству кривому й сердешному,

І всім головам слухаючим,

І на многії літа, до кінця віку! [9, с. 43].

Як бачимо, імператив хваління Творця в уснопоетичних творах представлений різними формами, зокрема вигуком слава, дієслівними формами теперішнього часу (уклоняюся, славлю, прославляю тощо), дієсловами майбутнього часу з формою інфінітива (будемо славити, будемо хвалити): «ach, ach, Boże spraw, / budem tia wsi chwałyty» [11, с. 93]. Представлення в нетрадиційному ліро-епічному фольклорі комунікативного акту прославлення Бога як творчої сили світобудови можна розглядати не лише з точки зору втілення світоглядних позицій автора-виконавця, його глибинного внутрішнього стану, порухів душі, а й усвідомлення причин зміни об'єктивної людської реальності. Це ще, очевидно, пов'язано з утвердженням у фольклорній свідомості не лише подяки за реальними життєвими показниками, але й результатом осмислення онтологічного структурування буття: «Чи не два горобці продаються за гріш? А на землю із них ні один не впаде без волі Отця вашого. А вам і волосся все на голові пораховано. Отож, не лякайтесь, бо вартніші ви за багатьох горобців» (Євангеліє від Матвія 10:29-31) [1, с. 1198].

Аналіз уснопоетичних текстів виявляє, що уславлення та вдячність Творцеві, водночас, є Божим планом, тією справою, яку Вседержитель реалізує в людині, її життєвому світі, а також тих інтенцій, які втілюються самою особистістю в процесі осягнення сутності світотворення та найважливішого свого покликання:

Slava tobi Boże i na wiki **slawa**,
szo my sia diwczyny krasnaja distala,
chwała tobi myłostywy,
darujże nam wik szczasływy,
a po smerti w nebi
chwału daty tebi [11, с. 310].

Аналіз поетичної системи фольклорного твору виявляє, що в комунікативній взаємодії, пов'язаній із осмисленням Божої милості й благодаті, усе актуалізується в людській природі: почуття, інтуїція, розум і воля. Прагматика концепту «Бог» у фольклорному тексті надзвичайно складна й багатогранна, оскільки пов'язана з низкою магістральних функцій, зокрема, світоглядною, виховною, естетичною, ціннісно-орієнтаційною, гносеологічною, людинотворчою.

Художня макросфера традиційного твору вибудована таким чином, що оприявнюються не лише онтологічні характеристики представлених категорій буття, але й розкривається сутність ретрансльованих імперативів. На рівні консекутивності подяка за Божу допомогу в описаній життєвій ситуації передає загальну концепцію вдячності: за створення всього видимого й невидимого, за створення людей, за Божий промисел налаштування людського існування на благодатне, за віру й дар спасіння.

Імператив подяки в ліро-епосі постає особливим духовним діянням, яке реалізується героями фольклорного твору, а також репрезентується як важливий християнський принцип. З одного боку, це може бути пов'язано з мотивами та цілями учасників комунікативного процесу, з іншого, – початком усвідомлення трансцендентного виміру буття, а також еволюцією духовного прозріння, і, зрештою, з приношенням духовних плодів. Наприклад, у думі «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі» принцип подяки Творцю утверджується завдяки формульним конструктам, через побажання слухачам та всім нащадкам Божого благословення протягом усього життя:

Даруй, боже, вам, господа,

Всім слухащим на многая літа [4, с. 63].

Важливу роль у вербальній репрезентації християнських імперативів, зокрема подяки Господові, відіграють звертання або вокативи. Домінантною ознакою звертання (Боже, Ісусе,

Божий Сину, Матінко Божа, Господи) є їхній аксіологічний аспект. Серед функцій аналізованих конструкторів – оцінно-репрезентативна, комуникативна, пізнавальна та естетична, оскільки вони є своєрідним способом пізнання адресата, виокремлення його пріоритетності в світоглядних позиціях.

Вербальними репрезентаторами риторичного прийому подяки можуть виступати дієслова наказового способу із семантикою морально-етичної оцінки власного вчинку та звіряння його з кодексом християнських чеснот. Наприклад, у баладі «Ході турчин по риночку» із збірника І. Рябошапки «Відгомони віків» (1974) парубок дякує Богові за відвернення від гріха звінчатися з сестрою, яку він забрав у турчина на ринку [3, с. 75]. У розмові з дівчиною герой фольклорного твору довідався про те, що в минулому вона мала трьох братів («Одін пішов в Московщину, / Другий пішов на Вгорщину, / Третій пішов в Туреччину») [3, с. 75]:

«Дякуй Богу, що спитавси,

Що з сестрою ні звінчавси!» [3, с. 76].

На прикладі баладного тексту можна дійти висновку, що причина, яка спонукала героя твору висловлювати подяку Господеві за Його участь у вирішенні життєвої ситуації, має насамперед сотеріологічний зміст, що пов'язано з Божим планом спасіння людства. Таким чином, у художній метасистемі ліро-епічного твору розкриваються важливі духовні сенси, які полягають у рятівному характері Господніх благодіянь, зокрема, в запобіганні вчинення гріха та очищенні від гріхів. Високий рівень емотивності в фінальній частині твору вирізняється особливою прагматикою: подяка наповнена радістю усвідомленої чистоти, виконання заповідей відповідно до благодіянь Творця Всесвіту. Християнський імператив окреслюється через важливу євангельську ідеологему – утвердження віри в рятівну силу Бога, який визволяє людину від тенет гріховності, продовжуючи спасіння у всій повноті, відкриваючи шлях до життя вічного у Царстві Божому [10, с. 45–48].

Наприклад, у низці співанок-хронік на тему війни розгорнутий мовленнєвий акт подяки, яка звучить після відповіді вищих сил на моління, благання дружини та дітей до Господа, Божого Сина, Пречистої Матері, отця Миколая допомогти повернути рідну людину з поля бою живою та неушкодженою. Представлена система звертань слугує своєрідним психологічним маркером обраного сюжету. Розгорнута деталізація, натуралістичність зображення, авансування подяки та обіцянка служити Богові також підсилюють значимість життєвого факту, підкреслюють

щирість та правдивість емоцій, які виражені безпосередніми учасниками подій, ретрансльованих автором-інтерпретатором:

«Пречистая **діво-мати**, се твоя опіка,

Стерегла-с нашого тата, що він не каліка:

З війни до нас повернувся здоров і веселий.

Дякуєм ти, всемогучий, ти, наш, **Боже милий**» [4, с. 191].

Таким чином, на прикладі наведеного фольклорного тексту можна окреслити модель риторичного імперативу подяки: подія – інтенція зміни реальності – подяка – проєктування майбутнього. Вербальна реакція на здійснення очікуваного сприяє створенню єдиного енергетичного поля транслятор – аудиторія. Синергетичному ефекту мовленнєвому акту поради надає низка емотивно маркованих дієслів наказового способу теперішнього часу, які за семантикою відповідають мовленнєвому акту прохання, моління, благання: *напиши, прийди, допоможи, поверни*, серед них найбільшу частотність має дієслово *прийди* як благання дружини й дітей до батька, а водночас до усіх метафізичних сил здійснити очікуване.

Висновки. Аналіз текстів необрядового ліро-епічного фольклору виявляє, що християнський імператив подяки може поставати магістральною ідеологемою твору шляхом подання важливої життєвої події. Автор-виконавець через конкретні обставини реальних особистостей репрезентує думку про те, що в кожного християнина є об'єктивні обставини подякувати Богові. Такий імператив іде від першоджерела християнства: «Подяку складайте за все, бо така Божа воля про вас у Христі Ісусі» (Перше послання Ап. Павла до солунян, 5:18) [4, с. 1455].

Відповідний мовленнєвий акт – це не лише подяка за милосердя, виявлене у власному житті, але й за милість, даровану іншим людям, переживання долучення їхнього енергетичного простору до власних онтологічних і духовних сфер. Таким чином, авторська інтенція обертається навколо свідомого засвоєння аксіологічного рівня християнських засад, що відкриває шлях до реалізації гносеологічної та людинотворчої функції фольклорного твору.

Показ Божої відповіді на заклики людини до порятунку оприявнює новозавітні сенси цього поняття, адже воно пов'язано з рятівною місією Ісуса Христа, Його жертвою, і переживаннями християнина стосовно страждань Божого Сина і мученицької смерті. Водночас, актуалізація вдячного досвіду стає ідентифікатором духовної реалізації особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балади / упор. і прим. О. І. Дея та А. Ю. Ясенчук. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1987. 319 с.
2. Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. WORLD WIDE PRINTING, 2004. 1185–1523 с.
3. Відгомони віків / упоряд. І. Рябошапки. Бухарест : Видавництво «Критеріон», 1974. 366 с.
4. Народні думи, пісні, балади / вступна стаття, упорядкування та примітки В. Яресенка. Київ : Молодь, 1970. 335 с.
5. Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 197–203.
6. Мушкетик Л. Феномен народного православ'я та його вербалізація в усній словесності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 1 (45). С. 549–557.
7. Сокіл Г. Рецепції християнських цінностей у народнопісенній культурі українців. *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia. Seria V: Monastycyzm i mistycyzm w literaturze, kulturze i języku Słowian*, red. Lilia Citko, Jarosław Ławski, Krzysztof Rutkowski, Białystok: Wydawnictwo Prymat. 2021. S. 139–152. URL: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/11482>
8. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О.І. Дей (тексти), С.Й. Грица (мелодії). Київ : Наукова думка, 1972. 560 с.
9. Lewis C.S. *Mere christianity* / Translated into Ukrainian by Leonid Korownyk, Edited by Valentina Moravecka and Dr. Valerii Polkovsky. Ontario : Doroha Pravdy Publishers, 2005. 194 p.
10. Ludolph of Saxony. *The Life of Jesus Christ* / Translated by Milton T. Walsh. LITURGICAL PRESS Collegeville, Minnesota, 2021. Part Two. Volume 1. Chapters 1–57. 888 p.
11. *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Wacław z Oleska*. Lw., 1833, cz. 1 – 59, 516 s.; cz. 2 – 185 s.